

Redengevende omschrijving Gemeentelijk Erfgoedregister

Monumentnummer: 1493

Gegevens object

Naam: Gevechtsschuilplaats
van gewapend beton
Adres: Rijksstraatweg 121
(nabij)
Postcode: 7231 AD (nabij)
Plaats: Warnsveld
Kadastrale aanduiding: Warnsveld, sectie I,
nummer 3543
X-Y coördinaten: 212.844-462.247
Architect: Festungs Pionier Stab
Bouwjaar: 1945
Aanpassingen: geen
Beschrijving: L. van Midden, J. Krijnen
Datum beschrijving: 01-2024
Datum besluit B&W: -- -- ----

Omschrijving van het monument

Situering en historie

Tegen de westelijke perceelgrens van het bij Huize Baank behorende landgoed (Rijksstraatweg 121), ligt een klein object uit de Tweede Wereldoorlog verscholen onder klimop. Het bouwwerk ligt gedeeltelijk onder het maaiveld waardoor een lichte verhoging in het bos de locatie verraad. Onder de verhoging gaat een uniek bouwwerk schuil. Het is een Duitse bunker uit de Tweede Wereldoorlog, een gevechtsschuilplaats van gewapend beton. De bunker maakt deel uit van een groep verdedigingswerken van de IJssel-Stellung, een verdedigingslinie die in de laatste fase van de oorlog opgeworpen werd voor het geval de geallieerden op de Nederlandse kust zouden landen en door de verdedigingslinie aan de kust, de Atlantikwall, zouden breken. De Duitse troepen zouden dan met de IJssel als natuurlijke barrière de geallieerden tegen moeten houden. De verdedigingswerken concentreerden zich rond de rivierovergangen waardoor Zutphen met zijn belangrijke oost-westverbindingen onderdeel werd van de IJssel-Stellung.

De Nederlandse bevolking werd eind 1944 door de bezetter gedwongen om deze verdedigingslinie aan te leggen. In de herfst van dat jaar arriveerde een NSDAP Einsatzstab in Warnsveld voor de aanleg van verdedigingswerken in Warnsveld en directe omgeving. Deze lokale NSDAP-staf was verantwoordelijk voor het verkrijgen van (dwang)arbeidskrachten, middelen en logistieke zaken. De bouw was in handen van het bouwbedrijf van het Derde Rijk,

de Organisation Todt (OT). De OT contracteerde het gespecialiseerde bedrijf Ways&Freitag voor de bouw van bunkers in Warnsveld. Specialisten van het leger, de Festungs Pioniere, bepaalden wat er waar gebouwd moest worden door de OT op basis van voorgeschreven typen bouwwerken en toegewezen bouwmaterialen.

Begin 1945 liet de Organisation Todt in Warnsveld vier verdedigingswerken van gewapend beton aanleggen voor de IJssel-Stellung. In het Kapperbos en bij Huize Baank werden bunkers van het type 621 n.A. Gruppenunterstand gebouwd voor commandovoering en naast de bunker bij Huize Baank en in de tuin van Rhienderinklaan 1 werden gevechtsschuilplaatsen gebouwd.

Warnsveld en Zutphen waren belangrijk voor de Duitse strijdkrachten. De strategische ligging achter de veilige IJssel-Stellung met uitstekende verbindingen naar oost en west hebben ongetwijfeld een rol gespeeld voor de keuze van Warnsveld als hoofdkwartier voor de Heeresgruppe H die zich op 9 januari 1945 in Warnsveld vestigde. De leiding over deze legergroep was tot 28 januari 1945 in handen van Generaloberst Kurt Student en werd toen overgedragen aan Generaloberst Johannes Blaskowitz. Het hoofdkwartier bleef tot eind maart 1945 in Warnsveld. Volgens berichten van het verzet zat begin 1945 een eenheid van de (Waffen-) SS in Huize Baank en is een 'SS' voertuig gezien met de vlag van een legerkorps.¹ Vanuit het statige pand liepen telefoonlijnen in alle windrichtingen.

Gebrek aan bouw materiaal, tijd, specialistische capaciteit, en de Rijnoversteek van de geallieerden op 24 maart 1945 zorgden ervoor dat de bouwplannen voor de IJssel-Stellung nooit voltooid zijn en dat de linie haar waarde verloor voor de verdediging van het Derde Rijk. Na de Rijnoversteek werden geen grote betonnen bunkers meer gebouwd langs de IJssel. Omdat de IJssel-Stellung haar rol had verloren moesten nieuwe linies aangelegd worden om de geallieerden, die nu uit het oosten kwamen, het hoofd te kunnen bieden. De bunkers in Warnsveld hebben misschien nog een rol gespeeld als veilig onderkomen tijdens de strijd om Zutphen maar niet de rol die hen eigenlijk was toebedacht in het kader van de IJssel-Stellung. In maart 1947 heeft de gemeente de schuilplaats aangemeld als 'Z1' bij het Ministerie van Oorlog in het kader van de registratie Duitse verdedigingswerken.

Beschrijving

De gevechtsschuilplaats ligt tegen de westelijke perceelgrens van Huize Baank en ongeveer 80 meter ten noorden van de Rijksstraatweg in Warnsveld omgeven door bomen en bosschages. Zuidelijk van de Rijksstraatweg, op nog geen 200 meter afstand van de bunker, ligt een identiek uitgevoerde gevechtsschuilplaats. Het object bevindt zich gedeeltelijk onder het maaiveld en is rondom aangeaard.

De typering 'gevechtsschuilplaats' is gegeven bij de registratie in 1947. Eigenlijk is het een maatwerk product op basis van het standaard bouwwerk type: *Vf1b Unterstand bis 6 Mann Wellblech, splittersicher*. De afkorting 'Vf' betekent *Verstärkt Feldmäßig* en dat is een categorie aanduiding voor tijdelijke c.q. semi-permanente bouwwerken. Deze objecten worden tegen hoge kosten in betrekkelijk korte tijd gerealiseerd met gedeeltelijk lokaal verkregen grondstoffen. De constructies zijn gebaseerd op richtlijnen en niet op standaard bouwwerken (*Regelbauten*). Bij de objecten gaat het om lichte betonnen constructies, metselwerk en prefab elementen die door OT of Festungs Pioniere met eigen middelen worden gebouwd. Waar dat nodig en toegestaan was konden de bouwwerken uit deze categorie een aanvulling vormen op de andere categorieën: *Feldmässig* en *Ständig*. Hierbij werd wel gesteld dat het benodigde beton de planning voor Ständige bouwwerken niet mocht beïnvloeden. Dit type bouwwerken was bestand tegen scherfwerking, klein kaliber vuur en boordwapens tot 3 cm. Daarnaast waren ze bestand tegen meerdere treffers van 10,5 cm krombaanvuur, 12 cm steilbaanvuur en afgeworpen projectielen tot 50 kg.

Het bouwwerk type Vf1b is in 1942 ingevoerd als een standaard bouwwerk om maximaal zes

¹ De melding van het verzet heeft het alleen over 'SS'. Gezien de aanwezigheid van de Heeresgruppe H ligt het voor de hand dat hier een 'Waffen-SS' eenheid is gezien.

personen onderdak te bieden. Voor de constructie was 125 kuub beton nodig. Van dit type zijn 34 exemplaren gebouwd in verdedigingswerken langs de kust. De exemplaren achter Huis Baank en aan de Rhienderinklaan wijken echter af van de standaard door de aanwezigheid van horizontaal geplaatste betonnen buizen en nissen in de achterwand waardoor een typering als maatwerk product op basis van een Vf1b Unterstand für 6 Mann beter op zijn plaats is.

De zijkanten van de gevechtsschuilplaatsen hebben een muurdikte van 50 cm. De muur aan de voorzijde met de ingang is 10 cm dikker uitgevoerd dan de zijdes. De achtermuur is 80 cm dik. Het geheel is zoveel mogelijk aangeaard voor extra bescherming. In het opgaande betonwerk zijn sporen herkenbaar van de houten bekisting die voor het storten van het beton is gebruikt.

Het dak van de schuilplaats bestaat uit 'Wellblech' type 'Heinrich'. Dit zijn gebogen ijzeren golfplaten met een breedte van 2,3 m waarover een laag beton gegoten is. Volgens de registratie uit 1947 heeft het dak een dikte van 30 cm beton die eveneens voorzien is van een dikke laag aarde voor extra bescherming. De 70 cm brede toegang tot de bunker is beschermd door een overdekte betonnen wand die loodrecht op de ingang is geplaatst. De betonnen wand en overdekking zorgen ervoor dat scherven niet in de schuilruimte terecht kunnen komen. In tegenstelling tot het object aan de Rhienderinklaan is de gang die naar de toegang leidt aan een zijde afgesloten met metselwerk. De toegang vanuit noordelijke richting is afgesloten.

Interieur bunker en indeling

Vanuit de ingang komt men binnen in een gang, die beide tegenoverliggende ingangen met elkaar verbindt. De gang geeft in het midden toegang tot de centrale ruimte van de bunker. Deze heeft een lengte heeft van 4,7 meter met een breedte van 2,2 meter. Aan beide zijden zijn drie betonnen buizen horizontaal geplaatst waarbij de opening aansluit op de wand waardoor extra ruimte is gecreëerd. De buizen hebben een diepte van 1,45 m en een doorsnede van 1,15 m. De afmetingen komen overeen met een Kochbunker en vermoedelijk zijn die prefab elementen gebruikt. Eind 1944 werd het gebruik van horizontaal geplaatste Kochbunkers geadviseerd voor de opslag van wapens en voedsel.² Mogelijk is dat ook de aanleiding geweest om deze functionaliteit als een praktische uitbreiding toe te voegen aan de schuilbunker. Ondanks kleine verschillen in het formaat kan verondersteld worden dat de buizen prefab geproduceerd zijn waarbij sporen van bekisting op de bodem van de buizen doen vermoeden dat de afdichting ter plekke is uitgevoerd. De muren waar de buizen zich in bevinden zijn 1,60 meter hoog waarna deze overgaan in golfplaten. Het hoogste punt van de schuilruimte is 2,25 meter, wat overeenkomt met de bouwvoorschriften voor dit type bunker. In de achterwand van de schuilruimte, recht tegenover de ingang, zijn twee nissen aangebracht met openingen naar buiten. Vermoedelijk bedoeld voor het plaatsen van een kachel en evt. bereiden van voedsel. De horizontaal geplaatste buizen en beide nissen zijn de afwijking t.o.v. het standaard bouwwerkttype. Tegen het plafond in de achter- en voorwand is een kleine vierkante open ruimte aanwezig die bij andere bouwwerktypen gebruikt kon worden om m.b.v. een balk lasten te tillen of te verplaatsen. De functie binnen de schuilbunker is nog onduidelijk. Tegen de zijmuur is nog een houten latje aanwezig met een aantal uitstekende spijkers die mogelijk hebben gediend als kapstok. Op de wanden is verf aanwezig en is een symbool geschilderd. Mogelijk zijn die sporen afkomstig uit de bouwperiode.

Gaafheid

De opzet van de bunker en de plattegrond zijn in de oorspronkelijke toestand bewaard gebleven. Dat geldt ook voor de afwerking aan de buitenzijde, de betonnen constructie en toegangen van het gebouw. Volgend uit het robuuste karakter van het bouwwerk is de technische staat redelijk tot goed. De bunker heeft al met al zijn oorspronkelijke

² Zie de uitvoering van Morgan's Pit als een voorbeeld in de directe omgeving van de gevechtsschuilplaats.

verschijningsvorm behouden, al is de buitenkant van de bunker hevig begroeid door klimop, waardoor de constructie zelf bijna onzichtbaar is. Onderdelen van de bunker die vanaf de buitenkant wel zichtbaar zijn, lijken in goede staat te verkeren.

Regionale context

Langs de IJssel moesten tientallen zware gevechtsbunkers van het type 703 met twaalf commandobunkers van het type 621 n.A. de ruggengraat vormen van de Duitse stoplijn aan de IJssel, de IJssel-Stellung. De gemeente Zutphen had een belangrijke positie in de Duitse IJssel-Stellung waarmee het weer een vertrouwde functie als vestingstad verwierf. Zutphen is de enige gemeente in de IJssel-Stellung met uiterst zeldzame en uniek bewaard gebleven restanten van de verdedigingslinie uit 1945 die met Nederlandse dwangarbeid zijn gebouwd.

Waardering

De gevechtsschuilplaats uit 1945, onderdeel van het landgoed bij Huize Baank Rijksstraatweg 121 Warnsveld, is van algemeen belang vanwege de volgende waarden:

Architectuurhistorische waarden

- De bunker is van belang vanwege de karakteristieke vorm en de uitvoering.
- De bunker is een goed en bijzonder voorbeeld van een Duitse (Wellblech-)bunker uit de Tweede Wereldoorlog.
- Typologisch is de bunker van belang vanwege de unieke aanpassingen op het standaardtype schuilplaats van gewapend beton voor een groep soldaten zoals dat in 1942 werd vastgesteld. (Vf1b Unterstand für 6 Mann, Wellblech, splittersicher met extra opslag capaciteit in de vorm van de horizontaal geplaatste buizen en de nissen voor kachel c.q. bereiden van voedsel).

Stedenbouwkundige waarden

- De bunker is ruimtelijk/stedenbouwkundig van belang als onderdeel van een ensemble van vijf Duitse bunkers aangelegd ten oosten van Warnsveld binnen een regionale context van een Duitse verdedigingslinie van de IJssel.

Cultuurhistorische waarden

- De bunker is van belang als tastbare getuige van de oorlogshandelingen rondom Zutphen en Warnsveld tijdens de bevrijding.
- De bunker is krijgskundig van belang als voorbeeld van een kleine groepsschuilplaats binnen een ensemble bunkers als onderdeel van de Duitse verdediging langs de IJssel en als tastbaar relict van de krijgskundige ontwikkeling in de eerste helft van de twintigste eeuw.
- De bunker is een tastbare getuige van Nederlandse dwangarbeid voor de Duitse bezetter.
- Restanten in het interieur van de afwerking geven het gebouw als relict van het gebruik door de Duitse bezetter extra waarde
- De aanwezigheid van een SS-eenheid in Huize Baank in de periode tijdens de bouw geeft de aanwezigheid van de bunker extra lading

Gaafheid/herkenbaarheid

- De bunker is van belang vanwege de gaaf bewaard gebleven hoofdvorm en algemene opzet van de bunker.
- De bunker is van belang vanwege het grotendeels gave exterieur, omvattende de plattegrond en toegangen.
- De bunker is van belang als onderdeel van een nog compleet bewaard gebleven en intact ensemble bunkers.

Zeldzaamheid

- De bunker is samen met het identieke object aan de Rhienderinklaan voor Zutphen van belang vanwege de zeldzaamheid. Voor zover bekend zijn er geen identieke uitvoeringen in West-Europa bekend c.q. gebouwd.

Redengevende omschrijving

De gevechtsschuilplaats op het perceel Rijksstraatweg 121 te Warnsveld is voor de gemeente Zutphen van architectuurhistorische en cultuurhistorische betekenis. De bunker was onderdeel van de IJssel-Stellung en vormde met vier andere bunkers rondom huis 't Velde, het Kapperse Bos, Rhienderinklaan en Huize Baank een cluster voor de commandocentra die zich in Warnsveld bevonden. De bunker is bovendien zeldzaam en heeft daardoor een hoge informatieve waarde. Daarbij is de bunker samen met het exemplaar aan de Rhienderinklaan te Warnsveld uniek door de aanwezigheid van zes grote betonnen buizen in de centrale ruimte en de nissen in de achterwand. Van deze variatie zijn geen andere exemplaren bekend. De bunker tenslotte vormt met de vier andere bunkers in de omgeving het laatste overblijfsel binnen de gemeente Zutphen dat getuigt van de IJssel-Stellung, de bouwprojecten van de Organisation Todt en de Nederlandse dwangarbeid voor de NSDAP. Hiermee geven de bunkers ten oosten van Warnsveld met - inbegrip van de gevechtsschuilplaats naast Huize Baank - een uniek inzicht in de situatie van de gemeente Zutphen en zijn inwoners tijdens de laatste maanden van de Tweede Wereldoorlog.

Bronnen

- 2.13.167 Inventaris van het archief van het 2e Geniecommandement, Bureau Registratie Verdedigingswerken van het Ministerie van Defensie (zgn. 'Bunkerarchief'), (1923) 1946-1987 (1992) | Nationaal Archief. (z.d.). Geraadpleegd 5 januari 2024, van <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.13.167>
- Archief stichting Menno van Coehoorn
- Bundes Archiv, RH 11-III/128. (z.d.)
- Bureau Inlichtingen/ Duitse verdedigingswerken (575-serie). (z.d.)
- Erfgoed Centrum Zutphen. (z.d.). Archief van Organisation Todt te Warnsveld (1944-1945).
- Huize (Groot) Baank). (z.d.). Geraadpleegd 4 januari 2024, van <https://erfgoedcentrumzutphen.nl/onderzoeken/beeldbank/detail/9772c9bc-d2d9-11df-acc9-330146576265>

Literatuur

Eckstein, W., *Bericht über meine Tätigkeit als Kommandant der Befestigungen Niederrhein*. NIMH. Allendorf: Headquarters United States Army, 1946

Fleischer, W., *Feldbefestigungen des deutschen Heeres*, Nebel Verlag GmbH 2004

Harmelink, W., *Vestingstad Zutphen 1944-1945. Onderzoek naar Duitse bunkers in de gemeente Zutphen*, afstudeerscriptie Saxion Hogeschool Deventer 2019

Lexikon der Wehrmacht—Heeresgruppe H. (z.d.). Geraadpleegd 5 januari 2024, van <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Heeresgruppen/HeeresgruppeH.htm>

Midden, L. van, 'Bunkers in Warnsveld: unieke sporen van gat in Duitse verdediging', *Zutphense Pracht* 17, 2020, 48-51

Midden, L. van, *Panther-Stellung, Een Duitse verdedigingslinie gebouwd door Nederlandse dwangarbeiders tussen IJsselmeer en Westwall (1944-1945)* [2024,manuscript].

Neijssingh, C. N. J., *Het Bunkerarchief, Overzicht van Duitse bunkers in Nederland (1940-1945)*. 2023

Rolf, R. en H. Sakkers, *Duitse bunkers in Nederland*, Amsterdam 1979.

Rolf, R., *Atlantikwall, batteries and bunkers*. PRAK Publishing, 2014

Rolf, R., *Regelbauten: Atlantic wall typology = Typologie du mur de l'Atlantique = Atlantikwall-Typenheft*, Prak publishing, 2019

Scholten, F.W.J., 'De ontmanteling van de Vesting Zutphen', *Zutphen* 1982.

Timmerman, H., 'Het bombardement op Gorssel 18 maart 1945', In: *Ons Markenboek*, 2011

Bijlage: afbeeldingen groepsschuilplaats bij Huize Baank Warnsveld

▲ De gevechtsschuilplaats (aangepaste Vf1b Unterstand für 6 Mann) tussen de bomen bij Huize Baank vanuit het noordwesten met op de achtergrond Gefechtsstand (Gruppenunterstand) type 621 n.A. Foto gemeente Zutphen 2006

▲ De toegang tot de groepsschuilplaats ligt binnen dieper dan de buitentoegang. Foto gemeente Zutphen 2006

▲ Het interieur van de schuilplaats, let op het 'Wellblech' dak van het type 'Heinrich', de buizen die in het verlengde van elkaar geplaatst zijn en de vierkante opening boven de toegang. Foto Leo van Midden 2013

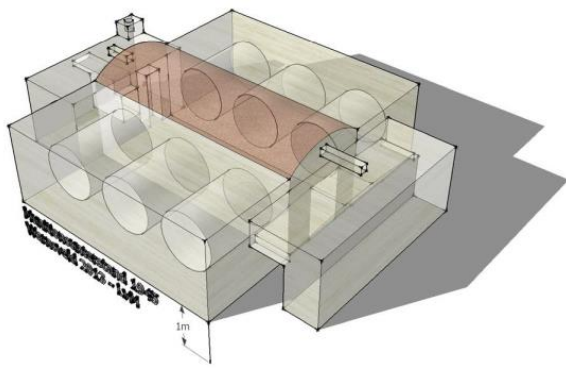
▲ Het interieur van de schuilplaats, let op de ronde openingen in de zijwand en het met verf getekende symbool op de achterwand. Foto Leo van Midden 2013

▲ Detail van de 'kapstok' die zich tussen twee buizen bevindt. De roze kleurige verf die zichtbaar is langs de rand van de buis lijkt ook gebruikt te zijn voor het symbool op de achterwand. Foto Leo van Midden 2013

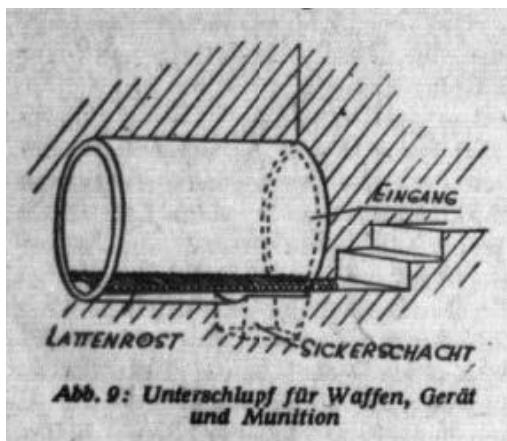
▲ Vierkante opening in de voor- en achterwand die in elkaars verlengde liggen. Functie van de openingen is onbekend. Foto Leo van Midden 2013

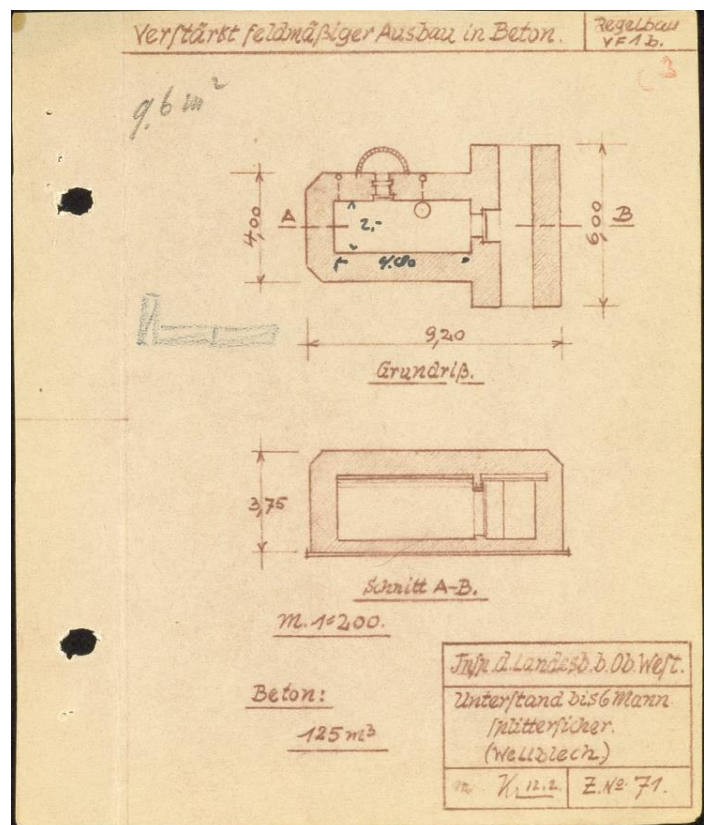
▲ Visuele weergave van de groepsschuilplaats. Leo van Midden 2013

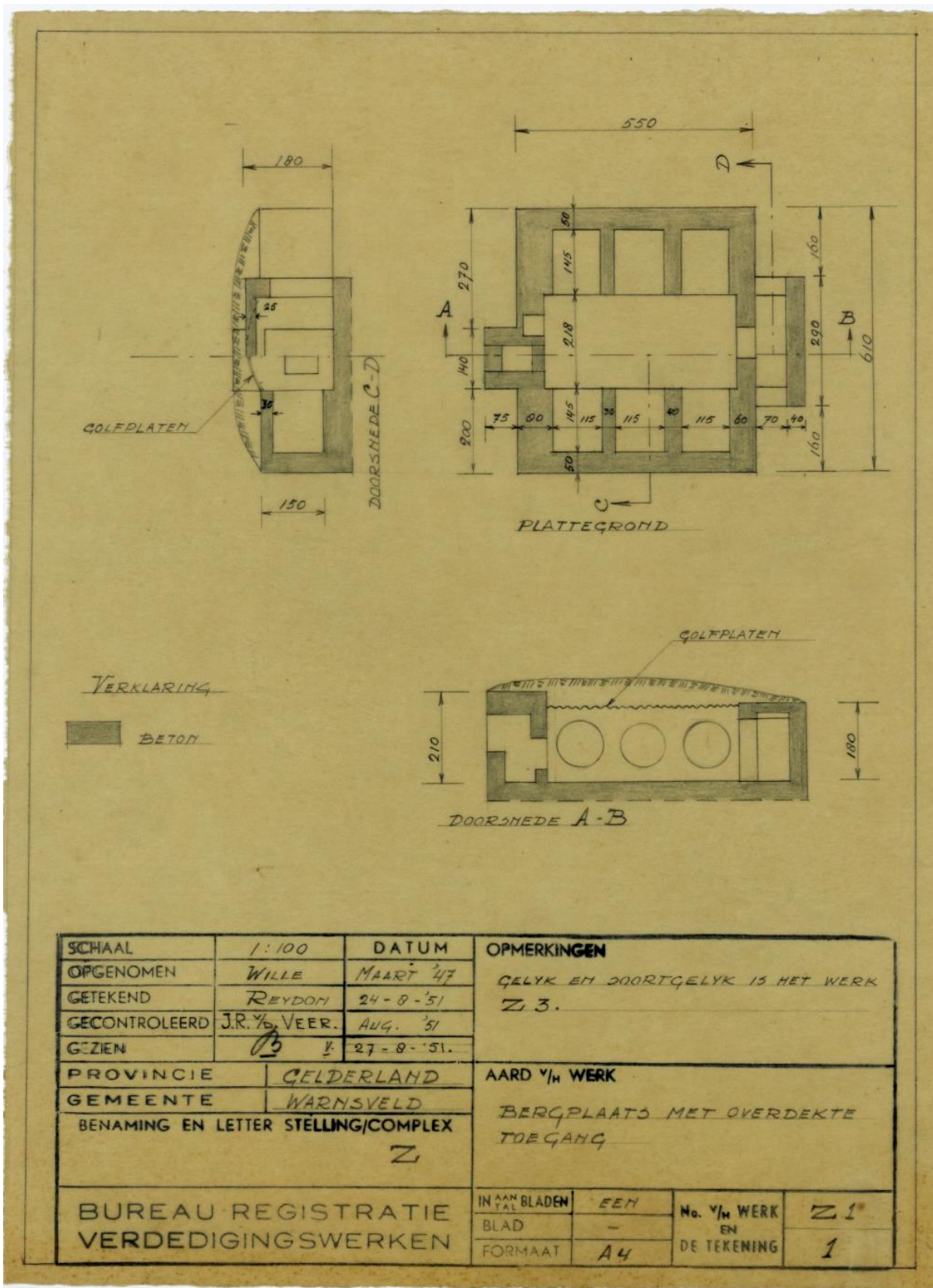
▲ Van de twee tegenoverliggende ingangen van de groepsschuilplaats bij Huize Baank is één zijde dichtgemetseld. Links de toegang tot de centrale ruimte. Foto gemeente Zutphen 2022

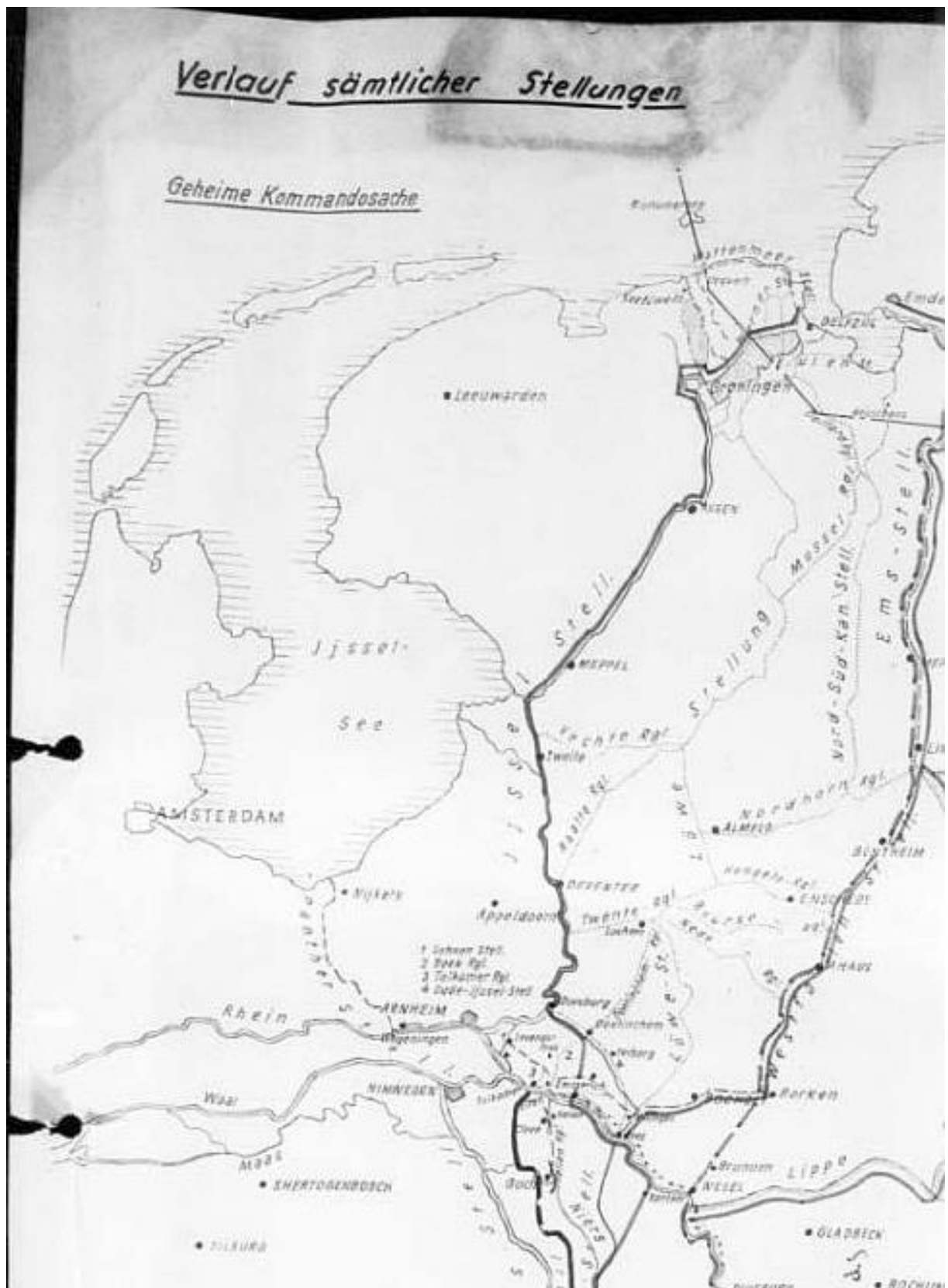
▲ Afbeelding uit een instructieboek voor het gebruik van Kochbunkers. Een horizontale positie voor het opbergen van wapens en munitie wordt geadviseerd. Bron Van Midden 2024

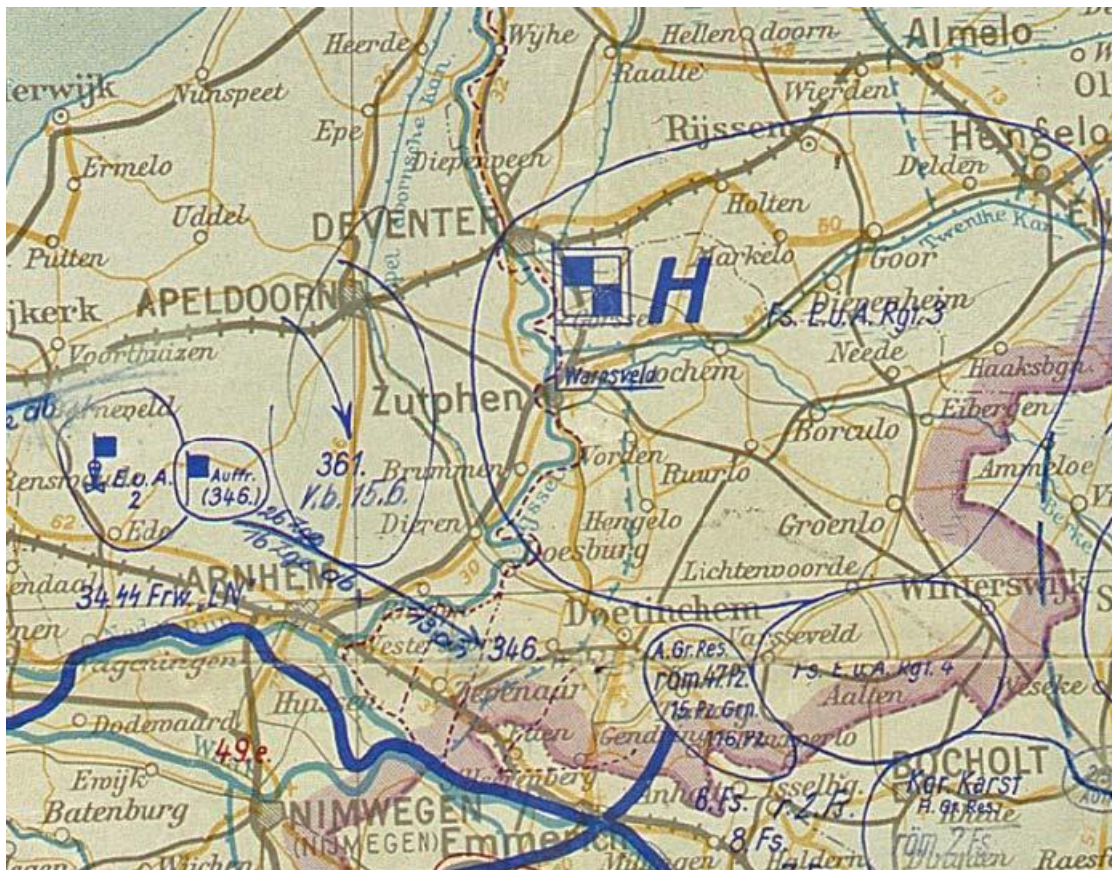
▲ Het standaard bouwwerk dat als basis heeft gediend voor de schuilplaats. Een Vf1b Unterstand bis 6 Mann splittersicher (Wellblech). Bron NIMH 575, 176

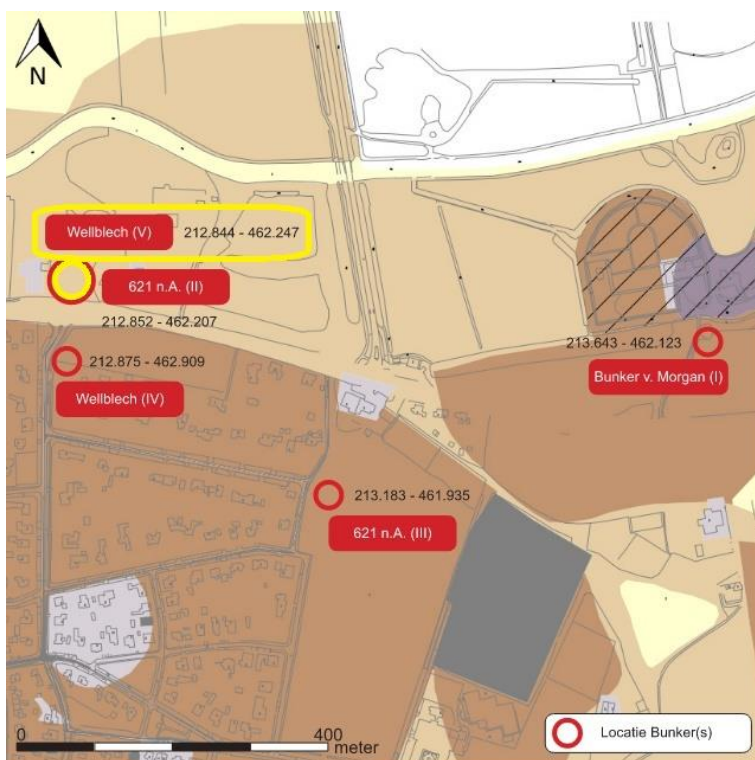
▲ De registratietekening die in 1951 is getekend door het Bureau Registratie Verdedigingswerken en van toepassing is op de groepsschuilplaatsen op het terrein van Huize Baank en aan de Rhienderinklaan. Bron Nationaal Archief 2.13.167

▲ Detail van een kaart met Duitse verdedigingswerken op 18 januari 1945. Let op de vermelding en omvang van de IJssel-Stellung. Bron: National Archives, RG242

▲ Uitsnede van Duitse stafkaart met de situatie op 15 februari 1945. In Warnsveld is het hoofdkwartier van Heeresgruppe H gevestigd. Bron National Archives, German Situation Map

Figuur 72: Uitsnede van de archeologische waardenkaart gemeente Zutphen. Locatie bunkers met rood omcirkeld.

◀ Uitsnede van de archeologische waardenkaart gemeente Zutphen met in rood omcirkeld het ensemble bunkers ten oosten van Warnsveld. Geel gemarkeerd is de groepsschuilplaats bij Huize Baank. Bewerking W. Harmelink 2019

Bevrijding Oost- en Noord-Nederland 1945

▲ De bevrijding van Oost- en Noord-Nederland. Door de operaties Varsity en Plunder lukte het de geallieerden om de Rijn over te steken waarmee de IJssel en de opgeworpen IJssel-Stelling met inbegrip van de bunkers ten oosten van Warnsveld haar verdedigende rol verloren. Bron: Vrij! 75 jaar bevrijding van Nederland, NIMH